

Arvustused

Helmut Uhlig. *Sumerid. Rahvas ajaloo alguses*. Saksa keelest tõlkinud Jüri Selirand, toimetanud Ann Kivikangur. Tallinn: Olion, 2004, 207 lk

Käesolevat arvustust ei ajendanud kirjutama soov teaduslikult lahata järjekordset eesti keeles ilmunud populaarteaduslikku tõlketest sumerite ajaloost, vaid märksa elulisemad probleemid. Kuna raamat on oma välisilmelt üsnagi soliidne ning pealegi meie raamatupoodides ja raamatukogudes kergesti kättesaadav, on sellega ka tutvunud mitmed tudengid, kes osalevad Tartu ülikoolis Lähis-Ida religiooni ja ajaloo loengutes. Probleem seisneb selles, et Helmut Uhligi raamat sisaldab juba esimestest lehekülgedest alates ränki möödapanekuid ja faktivigu. Kui juba mitmed ajaloo- ja teoloogiatudengid lasevad ennast sellest puudusi täis raamatust eksiteele viia, mis siis veel rääkida meie tavalugejast, kelle kätte teos võiks inimlikust huvist sattuda. Raamat on kirja pandud saksa keeles (*Die Sumerer: Volk am Anfang der Geschichte*) 1980. aastatel, seal leiduv teave aga oleks ajakohane siis, kui see oleks koostatud 30 aastat varem — ajal, mil Sumeri ajaloost ja mütoloogiast teati kümneid kordi vähem. Järgnevalt ongi esitatud rida raamatu tõsiseid puudujääke. Aga et faktivigu on paiguti juba ühes lauses sama palju kui sõnu, oleks kõikide puuduste väljatoomiseks tarvis rohkem avaldamisruumi, kui on Helmut Uhligi raamatus lehekülgi.

Esimest peatükki “Esiajalugu filmilindil: Pilk vanimale Aasiale” alustab autor romantiliste kirjeldustega muistse Ida eelajaloost sellise enesekindlusega, nagu oleks ta tuhandeid aastaid tagasi toimunud sündmused tõepoolest ise filmilindile salvestanud. Väide, nagu oleks sumeri rahvas Mesopotaamia aladele ilmtingimata sisse rännanud idast, kus omakorda puutus kokku seal varem elunenud Ubaidi kultuuri asukatega (lk 13), on tänapäeva uurimistulemusi arvesse võttes tõestamatu. Mõttevahetus sumerite päritolu kohta on assürioloogiateaduses olnud pikk, ja ühtegi konkreetset lahendust ei ole tänini leitud.¹ Ei ole ka otseselt võimalik tõestada, et

¹Seda mainib Uhlig muuseas ka ise lk 44–45.

muutused, mis Ubaidi kultuuris IV aastatuhande keskpaigas aset leidsid, olid tingitud mingi uue rahvakillu sisserändest. Täiesti võimalikuks tuleb pidada ka seda, et Ubaidi kultuuri esindajad moodustasidki baasi hilisema kirjakultuuri loonud sumeri rahvale. Kuid andmed arheoloogiast ega ka filoloogist ei anna tunnistust ühest suurest sisserändest Lõuna-Mesopotaamiasse. Pigem toimusid erinevate hõimude ränded pidevalt ja üsnagi kaootiliselt. On tõenäoline, et ajalooallikatest tuntud sumeri rahvas moodustuski paljude erinevate hõimude koostoimel, kes sulandusid Ubaidi kõrgkultuuriga, mis omakorda moodustas kogu kultuuri põhielemendi.²

Järgmine peatükk “Mõistatus Sumer” algab sumeri jumaluste ja müütide analüüsimisega. Paiguti on Uhligi müüdikirjeldused niivõrd kummalised, et paratamatult tekib tunne, nagu oleks autor need lihtsalt möödaminnes oma isiklike uskumuste ja sundideede alusel välja mõelnud. Olgu siinkohal välja toodud üks lõik Uhligi kirjeldustest sumeri inimeseloomismüüdi “Enki ja Ninmah” kohta:

Sumeri müüdis toob niisiis Ninmah maailma inetuse ja puuded. Kuid Enki võtab jumalanna väljakutse vastu. Ta paigutab vigased ja viljatud oma maailmasüsteemi ning idee peegeldusena täiuslikust inimesest loob olevuse *umu'ul* — ilusa rauga, kes kontrastiks Ninmahi taotletud inetule inimilmale sümboliseerib inimelu lõpulejõudmist õnnes ja harmoonias (lk 19).

Müüt “Enki ja Ninmah” algab sellega, et jumalanna Namma ärgitusel loob jumal Enki mitmete emajumaluste kaasabil inimolendid eesmärgiga vabastada mässavad jumalused füüsilisest tööst. Müüdi teises osas, pärast loomisakti, toimub aga sumeri mütoloogias traditsiooniline jooming, mis lõpeb Enki ja jumalanna Ninmahi omavahelise võistlusega. Jõudu katsutakse selles, kes suudaks luua inimolendi, kellel poleks kohta inimmaailmas. Ninmah loob füüsiliste defektidega inimesi, kellele Enki suudab ühiskonnas alati funktsiooni leida. Näiteks pimedast mehest saab muusik kuninga õukonnas. Enki ise aga loob endale savist naise, asub siis temaga suguühtesse ja sellest ühtest sünnib olend nimega *u₄-mu-ul*, kes ei ole võimeline mitte ühekski inimesele omaseks tegevuseks. Kuigi vanemates tõlgetes arvati, et see olend võib olla väga vana rauk, on praeguseks üsnagi selge, et tegu oli hoopis väikese lapsega. Seega kirjeldab müüt esimese inimlapse loomist jumal Enki poolt.³ Selline müüditõlgendus on üldlevinud juba alates 1970. aastate keskpaigast ning leiab kajastust pea igas seda müüti puudutavas erialases käsitluses. Millel põhinevad aga Uhligi arusaamatud kirjeldused, jääb täiesti teadmatuks, sest viidatud ei ole ühelegi allikale. Müüdi “Enki ja Ninmah” tõlgendus ületab aga oma lennukuselt “Enki ja Ninmah” oma. Kogu müüdi käsitus on täielik fiktsioon ega oma algse sumeri teksti mõttega peaaegu midagi ühist. Valesti on kirjutatud ka Enki teenri nimi Isnimi (lk 21), mida tänapäevase loetakse kui Isimu.

²Gonzalo Rubio. On the Alleged “Pre-Sumerian Substratum”. — *Journal of Cuneiform Studies*, 51, 1999, lk 1–16.

³Anne Draffkorn Kilmer. Speculations on Umul, the first Baby. — *Alter Orient und altes Testament*, 25, 1976, lk 266–270.

Kogu raamatu vältel kirjeldatakse sumeri jumalusi ja nende funktsioone täiesti ebaadekvaatselt: ei tehta vahet sumeri ja semiidi mütoloogial, Babüloni loomiseepost kirjeldab autor kui sumeri loomismüüti (lk 25). Teise peatüki sumeri panteoni kirjeldavast osast leiame muuhulgas järgmise väite:

Elu Mesopotaamias valitsesid neli elementi: lõputu taevas, tormine tuul, viljakas maa, mässav vesi. Usklikele sumeritele avaldusid nad võimsate jumalate kujul. Taevajumal oli An, tuulevalitseja Enlil, maajumalanna Uras ehk Ki — kellest hiljem sai Nintu — ja lõpuks armastus- ja viljakusjumalanna Inanna. Vett kui elu lätet kehastas Enki, keda sumerid nimetasid ka “maa valitsejaks”.

Kuigi seda laadi mõttekäike arendasid ka eelmise sajandi suurimad sumeroloogid S. N. Kramer ja Th. Jacobsen oma teadlasekarjääri algupoolel, olid Uhligi raamatu kirjutamise ajaks arusaamad juba täielikult muutunud. Elu Mesopotaamias ei ole mitte kunagi valitsenud neli elementi. Enne Pärsia ja Kreeka esiletõusu ei ole Lähis-Idas kosmost jaotatud ürgelementideks mitte üheski maailma aspektis. Taevajumaluseks oli küll An, kuid sumeri mütoloogias oli ta jumalate nõukogu inaktiivne pealik, kes muu maailma asjadesse eriti ei sekkunud. Ürgselt võis taevakultus teatud Sumeri piirkonnas olla küll tähtsal kohal, kuid kindlasti ei mõistetud taevast osana neljast elemendist. Sumerite üks peajumalusi Enlil ei ole mitte üheski Sumeri allikas tuulevalitseja. Ka tema nimi ^den-líl ei tähenda sumeri keeles “tuule valitsejat”, vaid on tänaseni tundmatu päritoluga.⁴ Ki oli mõistetud küll algse maajumalannana, kuid ka tema kultus ei kajastu enam sumeri kirjalikes müütides. Viljakusjumalannasid oli tõepoolest erinevate nimedega, ning nendest tuntumad olid näiteks Ninhursag, Ninmah ja Inanna. Mil moel sai Uraš-ist Ki, Ki-st Nintu ja siis Nintust lõpuks Inanna, jääb täiesti arusaamatuks. Neljandat elementi nimetab Uhlig “mässavaks veeks” — seda nähtust sumerid ei tunne. Sumeri Enki ei olnud algselt sugugi vetejumalus, vaid tarkuse, tehniliste oskuste ja käsitöölise jumal, kes elutses oma kosmilises piirkonnas Abzus. Voolava veega seostati jumal Enkit alles semiidi mütoloogias. Samuti ei tähenda Enki nimi “maa valitsejat” — fakt, mis on teada juba paar aastakümnet. Igal juhul paistab Uhligi sumeri mütoloogiat puudutavat osa lugedes kõikjalt läbi autori vähene erialakirjanduse lugemus ning see, et ta ei ole võimeline sumeri ja akkadi müüte sügavuti analüüsima, kuna tal puuduvad igasugused filoloogilised teadmised sumeri ja akkadi keelest. Ka kõik järgmised peatükid, kus on käsitletud sumeri müüte või eepilisi lugusid (näiteks “Enlil ja Ninlil”, veeuputuslood, lood Inannast ja Dumuzist, “Enmerkar ja Arat-ta vürst”, eriti aga Gilgameši lood lk 114–122), sisaldavad vähemal või rohkemal määral väärtõlgendusi ja faktivigu.

⁴Dietz Otto Edzard. Enlil, Vater der Götter. — Fs. Fronzaroli: Semitic and Assyriological Studies Presented to Pelio Fronzaroli by Pupils and Colleagues. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003, lk 173–184.

Pisut vähem spekulereiv ja isegi huvitav lugemine on Uhligi käsitlus varajase keraamika väljendusvormidest (lk 36–44). Paljulubavalt algab ka osa, kus selgitatakse sumerite avastamislugu 19. sajandi teaduses. Kuid juba leheküljelt 51 võime lugeda imelikku väidet, kus autor kõneleb probleemidest Sumeri ajaloo uurimisel:

Lisaks sellele ei ole Sumeriga ja üldse Mesopotaamiaga tegelevatel teadlastel sagedasti üksteisega kontakti ja tihti puudub neil info tähtsate üksikutulemuste kohta erinevates uurimisvaldkondades. Eriti silmatorkav on eristumine eri teadusharude esindajate vahel. Võib leida kõige erinevamate huvivaldkondade arheolooge, edasi arhitektuuriajaloolasi, sumeroloogide ja usuteadlasi. Nad kõik vaatlevad ja uurivad seda teemat oma seisukohast lähtudes, vaevanagemistest teistes uurimisvaldkondades on neil tihti ainult ebapiisavad andmed.

Nagu traditsioonilises pseudoteaduslikus käsitluses ikka, leidub ka Uhligi raamatute etteheide erialateadlaste aadressil, kes ei saa oma ülesandega päris rahuldavalt hakkama ning ei näe tervikpilti, mida Uhlig ise loomulikult arvab mõistvat. Vastukaaluks sellele väitele peab tunnistama, et ei oska muistset Lähis-Ida uurivatest teadustest nimetada palju rohkem humanitaarharusid, kus teadlaste vahel oleks infovahetus ja kontaktid niivõrd sõbralikud ja teineteistmõistvad. Tänapäeva saksa assürioloogias on küll kalduvus suunata põhitähelepanu filoloogilistele küsimustele, kuid see ei tähenda, et ei oldaks kursis teiste alade tähtsamate avastustega.

Edasi suudab Uhlig ennast juba viia kohtuma muistsete sumerlaste oletatavate sugulastega tänapäeva maailmas. Ta oletab ka seda, et sumerlastel olid samasugused suured silmad nagu Gudea kujudel 22. sajandil eKr, ja ka samasugune, pisut ülbe ilme. Kord kohtub Uhlig sumerlasega sarnast naist Bagdadi muuseumis, teinekord jälle arvab ta muistse sumerlase järeltulijat nägevat Ladakhi pealaama kujul Lääne-Tiibetis (lk 53). Paratamatult meenutab see osa raamatust tuntud eesti pseudoteadlase Jüri Härmatare arutlusi tema oopuses *Sumeri kilde* (Toronto, 1976), kus autor leiab tänapäeva Türgi aladelt jälgi muistsete sumerite ja eestlaste järeltulijatest.

Kolmas peatükk “Maailma vanim kõrgkultuur” algab kiilkirja tekke seletamisega. Alguses esitatakse adekvaatne põhjendus kirja tekke ajendeist vajadusega pidada arvet ladudes olevate kaupade üle ning ülevaade kiilkirjamärkide olemusest ja evolutsioonist. Uhligi loogika vigasusest annab aga aimu järgnev arutelu (lk 57).

Nii on häbemekolmnurga tähenduseks *sal* — naine. Kui sellele on lisatud kolmest künkast koosnev mäestiku — *kur* — märk, tähendab see orjatarri. See kombinatsioon rajaneb sellel, et tollal toodi võõrrahvastest orjatarre Sumeri linnadesse mägedest.

SAL (munus) tähendab küll sumeri keeles ‘naist’ ja *kur* oma algselt tähenduselt ‘mägesid’, kuid *kur* tähendab esmalt ka ‘allilma’ või siis ‘võõraid maid’ või ‘ida-

kaart' üldiselt. Kindlasti ei toodud aga Sumerisse orjatare ainult mägedest, vaid võõraste maade eri piirkondadest üle kogu Lähis-Ida ja kaugemaltki.

Põhjalikult kirjeldab Uhlig Uri kuninglike haudade väljakaevamisi Sir Leonhard Woolley poolt 1930. aastatel (lk 99–111). Pikad tsitaadid Woolleylt endalt ja väljakaevamiste kirjeldus on esitatud tõetruult. Jällegi hakkavad silma autori lennukad spekulatsioonid, mis tuginevad uitmõtetel või siis väga vanadel ja ammu ümberlükatud teaduslikel teooriatel. Näiteks oletab Uhlig, et ka Ur I dünastia kuningad olid jumalikustatud. Tõestuseks sobib tõsiasi, et Ur III dünastia kuningad olid jumalikud valitsejad. See et kahte dünastiat eraldab pea pool aastatuhandet, ei näi autorit oma järelduste tegemisel häirivat. Samuti on Uhlig arvamusel, et Uri kuningahaudades leiab tõendeid ülestõusmisrituaalide kohta — kuningat ei olevat hauda pandud koos rohkearvulise inimohvritest kaaskonnaga mitte selleks, et nad saaksid minna surnuteriiki, vaid hoopis eesmärgiga, et nad saaksid tõusta üles ja elada kusagil taevalikes sfäärides jumalatena (lk 109). On üsnagi veenvalt tõestatud, et esimesteks ilmalikeks valitsejateks, kes ennast jumalaks pidasid, olid Akkadi kuningad Sargon ja Narām-Su'en.⁵ Sumeri varadünastilised valitsejad aga ei jumalikustanud ennast kunagi. Ka Ur III dünastia jumalikud kuningad ei läinud pärast oma surma kunagi taevastesse sfääridesse, vaid pidid siirduma allilma, kus neid ootas ees mõnevõrra luksuslikum elu kui tavakodanikel raskusi täis kujutletud allilmas.⁶

Täielik tekstide ja ajalooallikate valesti tõlgendamine toimub aga lk 112, kus Uhlig arutleb Gilgameši isiku ajaloolisuse üle. Ta väidab: “Tema ajaloolist eksistentsi kinnitab savitahvel Nippurist.” Siinkirjutaja ei tea ühtegi savitahvlit Nippurist, mis kinnitaks Gilgameši ajaloolist isikut. Samas mainib Uhlig, et kuningas En-Mebaragesi olevat elanud 28. sajandi lõpus. En-Mebaragesi ajast on tõepoolest säilinud üks autentne kirjalik allikas, kuid tema eluajaks võiks oletada umbkaudu aastat 2600.⁷ Samal leheküljel on mainitud sedagi, et ühes kuningas Šulgit (kes olevat valitsenud aastatel 2100–2000) ülistavas laulus on mainitud, et Gilgameš alistas lahingus En-Mebaragesi. Ei ole teada ühtegi kuningas Šulgi (valitses ca 2095–2047) ülistuslaulu ega ühtegi teist teksti, mis väidaks, et Gilgameš oleks kunagi olnud sõjas En-Mebaragesiga. Et Uhlig mainib hiljem ka lühieepost *Gilgameš ja Agga*, mis kirjeldavat “võitlust Gilgameši ja Agga, Gilgameši poolt võidetud Enmebaragesi poja vahel”, võib oletada, et sumeri tekstidega halvasti kursis olev Uhlig on lugenud erinevaid populaarteaduslikke ja ka teaduslikke käsitlusi lühieepose *Gilgameš ja Agga* kohta. Teaduskirjanduse virvarrist on talle aga jäänud mulje, et on olemas kaks erinevat teksti, mis mainivad Gilgameši sõda Kiši linna

⁵Teema kohta vaata: Vladimir Sazonov. Sumeri varajane kuningavõim 28.–24. sajandil eKr. — Akadeemia, 2007, nr 9, lk 2001–2031; Vladimir Sazonov. Akkadi kuningate jumalikustamine. — Tuna, 2007, nr 2, lk 11–23.

⁶Peeter Espak. Passing to the Underworld in Sumerian Texts. — Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte, 42, 2008. (Ilmumas.) Münster: Ugarit-Verlag.

⁷Eksimusi dateeringutes esineb kogu teose vältel, kaasa arvatud illustratsioonide juures.

kuningatega: üks Šulgi ülistuslaul, teine aga eepos *Gilgameš ja Agga*, mida on tõepoolest üritatud dateerida ka kuningas Šulgi valitsemisaega. Kuid sellest hoolimata jääb arusaamatuks, millise loogika kohaselt leiutab Uhlig konflikti En-Mebaragesi ja Gilgameši vahel. Veelgi huvitavam on tõdeda, et leheküljel 158 väidab Uhlig, et tänapäeva Süürias asuva Ebla linna kolmanda aastatuhande keskpaigast pärinevate tahvlite hulgast leiti muude teoloogiliste ja kirjanduslike teoste seas ka eepose *Gilgameš* täielik redaktsioon. Esimesed akkadikeelse *Gilgameši* säilinud fragmendid pärinevad ca 17. sajandist Vana-Babüloonia ajastust. Kuidas sattus aga eepose täielik redaktsioon Ebla linna liigi pool tuhat aastat enne oma lõplikku valmimist, jääb autori poolt selgitamata.

Raamatu Sumeri ajalugu puudutav osa lk 122–168 ja ka 5. peatükk “Akadi riik ja selle häving” hiilgavad spekulatiivsete ajalookäsitluste poolest, millel puuduvad igasugused kirjalikud ja arheoloogilised tõendusmaterjalid. Suurem osa nappidest kirjalikest allikatest tuntud ajalooüldmõiste Sumeri ja Akkadi varajaste valitsejatega leiavad küll mainimist, kuid Uhlig muudab need pigem muinasjutuliseks fantaasialooks. Pisut parema mulje jätab raamatu viimane peatükk “Viimase dünastia hiilgus ja viletsus”, kus on juttu Uus-Sumeri riigi tekkest ja Ur III dünastiast 21. sajandil. Et Ur III riik on kogu vanaaja üks paremini dokumenteeritud ajalooperioode üldse, siis on tõenäoliselt ka Uhligi fantaseerimiskirg lõpuks taandunud faktide ees, mida lihtsalt ei ole võimalik muuta omaenda kujutelm-ajalooks.

Raamatu toimetamisele võiks ette heita ebakõlasid mitmete nimede tõlkimisel eesti keelde ning loomulikult ka seda, et teos, mis sisaldab niivõrd palju puudusi, on üldse otsustatud eesti keelde tõlkida. Nimede õigekirjast paistab kohatuna silma Uruki linna kasutamine sisseütlevas (lk 167) ja osastavas (lk 189) käändes kujul “Urukki”. See kõlab nimede õigekirja seisukohalt sama kummaliselt kui nime London puhul kasutada osastava ja sisseütleva käändena “Londonni”. Kummaliselt kõlab ka Gutiumist pärit nomaadihõimude nimetamine “guttideks”. Sumeri keeles kasutati selle rahva nime kirjutamiseks nimekuju *gu-ti-um^{ki}* — seega sobiks eesti keeles kasutamiseks eelkõige “gutilased” või “gutid”. Pisut ebakohasena tundub ka Akkadi kirjutamine kujul “Akad”. Maailma teaduskeeletes on üldiselt kasutusel nimekuju “Akkad”. Samas on ekslikult sattunud nimekuju “Akad” ka eestikeelsetesse sõnaraamatutesse ning seetõttu on ka laialt eesti keeles kasutusel. Akkadi impeeriumi pealinna Akkadet kirjutati tavapärastel kas “ag-ga-de” või siis “ak-ka-de”. See annab tunnistust sellest, et kasutusel oli just topeltkonsonant “k” ning ka eesti keeles oleks soovitatav seda nime kasutada võimalikult originaalilähedase ortograafiaga.

Lisaks hämmingule, et raamat, milles leidub niivõrd palju vigu ja ebakõlasid, on üldse Saksamaal trükist ilmunud, tekitab veelgi rohkem imestust see, et sumerlaste kohta otsustati eesti keelde tõlkimiseks valida just Helmut Uhligi käsitus. Hoolimata sellest et 1980. aastal kirjastuselt Valgus ilmunud populaarteaduslik Vojtech Zamarovský *Alguses oli Sumer* oli juba ilmunishetkel teaduslikult vana-nenud ning pealegi mõjutatud ka marksistlikust ajaloo- ja religioonikäsitlusest, on